

УДК 316.334.4

ОГАРЕНКО Т.О.

СТАБІЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВРЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто основні підходи до розуміння сутності суспільства та стабільності як стану збалансованості, усталеності суспільних відносин. Обґрунтовано провідну роль соціально-правових відносин у стабілізації суспільства та визначено основні соціально-правові регулятори цього процесу.

Ключові слова: суспільство, система, структура, стабільність, стабілізація, соціально-правові відносини, соціально-правові регулятори, солідаризація, правова ідея.

Актуальність теми. У ХХІ ст. перед суспільством постали нові проблеми. Здавалося б, люди, розробивши й запровадивши новітні інформаційні технології, опанувавши космічний простір, здатні домовитися для того, щоб убезпечити таке крихке людське життя від його руйнації. Однак, навпаки, чим більше люди знають і можуть, тим більше невизначеностей та ризиків виникає в міжнародних і внутрішньосуспільних відносинах, які складаються в реальному житті.

Тому постійно актуальною є й залишиться в майбутньому проблема пошуку шляхів стабілізації суспільних та соціальних відносин. Практично всі соціологи, правознавці, політологи прагнуть віднайти й запропонувати своє бачення упорядкування суспільного життя, побудувати такі зразки відносин, які сприяли б розумінню, узгодженості, зниженню напруженості й конфліктності між людьми. По суті справи, практично всі програми державного та політичного будівництва, соціального й економічного розвитку також мають на меті, перш за все, досягнення *стабільності* в суспільстві.

Як зазначають російські дослідники О. Донцов та О. Перелигіна, “сьогодні, у ХХІ столітті, у світі, в якому змінюються пріоритети та життєві цілі, треба значно більше, ніж раніше, приділяти уваги стабільності соціального простору, яка стає запорукою соціально-економічного зростання на основі взаємної відповідальності та гармонізації держави й людини” [1]. Україна останніми роками постійно потерпає від конфліктів, що виникають між різними політичними партіями та громадськими рухами. Вочевидь, для неї одним з першочергових завдань є пошук шляхів досягнення стабільності в суспільстві, що може бути передумовою її прискорення на шляху демократичних реформ. Варто зазначити, що вчені розглядають проблему стабільності з політологічної, філософської,

економічної точки зору. Нас же цікавить стабільність з позиції інтегрального підходу – соціологічно-правового, оскільки правову систему ми пропонуємо розглядати як один з універсальних регуляторів суспільних відносин [2]. Такий підхід вітчизняні науковці практично не використовували.

Тож *метою статі* є пошук і обґрунтування чинників, які сприяють або можуть сприяти стабілізації українського суспільства. Для досягнення мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) уточнити сутність поняття “стабільність”; 2) з’ясувати характерні риси суспільства, які ускладнюють процеси його стабілізації; 3) виявити соціально-правові регулятори стабілізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблематика стабільності є досить поширеною в суспільних науках. У перекладі з латинської мови стабільність означає “сталість, незмінність”. Термін “стабільність” вживають для позначення певного стану системи, яка зберігає тривалий час незмінною свою структуру та виконує належні їй функції. Дослідження сутності стабільності має давню історію, а в ХХ – на поч. ХХІ ст. цю справу продовжили такі вчені, як: Т. Парсонс, П. Сорокін, К. Дойтч, Д. Сінгер, Ф. Фукуяма, Е. Гідденс, Н. Луман, Н. Смелзер та ін.

Наприклад, відомий американський соціолог Т. Парсонс пов’язував стабільність, перш за все, з такими поняттями, як: система, структура, функціональність, рівновага, відхилення від нормального стану. Він, зокрема, підкреслював, що “будь-яку систему можна подати, з одного боку, як структуру, тобто ряд одиниць або компонентів зі стабільними властивостями (які можуть бути і відносними), а з іншого – як події, процеси, у ході яких “щось відбувається”, змінюючи властивості та відносини між одиницями” [3, с. 465]. Поняття “стабільність” Т. Парсонс використовував як головне для визначення характеристик структури, і в такому значенні його можна розглядати як еквівалент поняття “рівновага”, яке може характеризувати як статичний, так і рухомий її стан. Він писав, що “система стабільна або перебуває у відносній рівновазі, якщо відношення між її структурою й процесами, які відбуваються в ній та між нею і оточенням, таке, що властивості й відносини, що названі нами структурою, залишаються незмінними” [3, с. 465]. Тобто мова йде про те, що в динамічних системах підтримка рівноваги завжди залежить від постійно змінюваних процесів, які нейтралізують як екзогенні, так і ендогенні зміни, що можуть привести до трансформації структури. Якщо мислити категоріями Т. Парсонса, то очевидним є факт, що протилежними стабільності та рівновазі є процеси, які викликають структурні зміни в соціальній системі.

На думку російських соціологів, стабільний стан варто розглядати як складну якість системи, що включає в себе надійність, стійкість, динамізм і збалансованість інтересів її складових, їх взаємозалежність, інтеграцію, адаптацію та диференціацію [1]. Як зазначає український соціолог І.В. Буров, категорію “стабільність” правомірно застосовувати, коли

“їдеться про достатньо складні системи; такі, що зберігають свою ідентифікацію та функціонують в умовах нестабільності; вона завжди пов’язана з внутрішньою логікою розвитку системи, зі структурою та порядком взаємодії її складових, з параметрами й вектором їхнього спільного руху та контрольованих змін” [4, с. 371]. Вочевидь, еквівалентними стабільності є такі поняття, як: порядок, упорядкованість, лад, усталеність зв’язків, рівновага. Термін “рівновага” є досить уживаним в економічних науках, коли мова йде про відносно стійкий стан економіки, коли вона здатна виконувати свої основні функції, забезпечуючи задоволення людських потреб, а в разі порушення рівноваги самостійно відновлювати свою стабільність.

Отже, *стабільність*, на наш погляд, можна розглядати як такий стан соціальної системи, за якого вона характеризується усталеною структурою, злагодженістю складових та елементів, здатністю виконувати свої функції й завдяки цьому тривалий час перебувати в стані рівноваги, тобто нейтралізувати екзогенні та ендогенні зміни, які відбуваються в ній під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників.

Ґрунтуючись на такому визначенні стабільності, можна визнати, що процес її досягнення називається стабілізацією. *Стабілізація* означає поступове досягнення стану стабільності, тобто приведення у відповідність (певну залежність) усіх складових системи та підтримка її дієздатності й відтворення відповідно до тих цілей, які вона виконує.

Досягнення стабільності будь-якої соціальної системи – непростий і тривалий процес, а коли мова йде про суспільство, то завдання ще більше ускладнюється, оскільки останнє являє собою складну та багатовимірну соціальну систему.

Як відомо, у соціології існує декілька різних підходів до пояснення суспільства як наукової категорії: антропологічний підхід, коли людина й суспільство розглядаються як частини природи (Б. Спіноза, Д. Дідро, П. Гольбах та ін.), як продукт добровільної згоди (Т. Гоббс, Д. Локк); органістичний, за якого суспільство розуміється як організм, що виконує підтримувальну, стабілізуючу, розподільну, регулятивну функції (Г. Спенсер, П. Лілієнфельд та ін.), як результат соціальної дії та взаємодії (Ф. Знанецький, М. Вебер, Г. Зіммель); марксистський, за якого суспільство тлумачиться як суспільно-економічна формація (К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Плеханов та ін.); структурно-функціональний, коли суспільство визначається як системне утворення, що має свою структуру, елементи якої залежать один від одного й виконують відповідні функції (Т. Парсонс, Р. Мертон).

У межах цих підходів існує чимало визначень сутності суспільства. Наприклад, для Г. Спенсера суспільство є живим організмом, який нарощує свою масу в ході розвитку й за рахунок цього ускладнює свою структуру, інституціоналізується та диференціюється. На думку К. Маркса й Ф. Енгельса, суспільство – це єдність базису (засобу виробництва матеріальних благ, який складається з продуктивних сил і виробничих

відносин) та надбудови (політика, право, естетика, релігія, наука, суспільні невиробничі відносини й соціальні інститути, моральні, правові та політичні відносини тощо), які перебувають на певному історичному етапі розвитку суспільно-економічної формації. Г. Зіммель трактував суспільство у двох значеннях: 1) як певну сукупність соціалізованих індивідів, які утворюють співтовариство на основі певної історичної дійсності; 2) як систему відносин між індивідами – соціацій, завдяки якій проста їх множина перетворюється на співтовариство. Відомий німецький учений Ф. Тьоніс розглядає суспільство (“гезельшафт”) у порівнянні з громадою (“гемайншафт”) і визначає, що воно є певною формою соціальних зв’язків, які засновуються на прагненні людей до особистої вигоди, регламентуються формальними законами, виявляються в спеціалізованих професійних ролях, спираються на світські цінності й реалізуються у великих корпоративних та асоціативних формах об’єднань людей [5, с. 22, 28, 35–36, 44]. П. Бергер, наприклад, розглядає суспільство як мережу соціальних ролей [6, с. 133], а Р. Міллс – як конфігурацію інститутів, які обмежують свободу дій людини. Російський соціолог О.І. Кравченко зазначає, що в широкому соціологічному розумінні суспільство – це світове співтовариство або світова система, під якою розуміється все людство як ціле, у вузькому – це сукупність людей, які проживають історично тривалий час на одній і тій самій території, створили свою власну культуру й політичну систему управління [7, с. 55].

Українські філософи розглядають суспільство теж у двох вимірах: у широкому – як “відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене й водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об’єднання (діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання), в яких знаходить свій вияв всебічна й багаторівнева взаємозалежність людей”, і у вузькому, як: а) “діахронічно чи синхронічно фіксований соціальний організм; б) відносно самостійний і цілісний момент такого організму; в) спільну основу, поле перетину й накладання індивідуальних дій людей (Тойнбі); г) корелят держави (громадянське суспільство)” [8, с. 620–621]. Тож, як бачимо, існує чимало тлумачень суспільства, проте найбільш чітким та узагальнюючим нам видається таке: “Суспільство – це сукупність усіх засобів взаємодії та форм об’єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності й соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів” [9, с. 114].

Систематизація різних визначень суспільства дає можливість виокремити такі його ознаки: *по-перше*, воно є результатом (продуктом) спільної діяльності та взаємодії людей у процесі їх виживання й розвитку; *по-друге*, є єднанням і взаємопроникненням індивідуального та соціального (індивідуальних і суспільних цінностей, особистісної та групової культури, індивідуальних і групових інтересів, групових та суспільних соціальних норм тощо); *по-третє*, є формою співфункціонування

різноманітних соціальних інститутів, груп, організацій, які створюються індивідами та їх групами для спільної життєдіяльності й досягнення спільних цілей; *по-четверте*, є умовою для самоідентифікації людей та реалізації їх різноманітних життєвих потреб.

Тобто суспільство є таким соціальним утворенням, яке здатне забезпечити життя людей та їх об'єднань належними умовами для нормальної життєдіяльності й одночасно убезпечити від тих чинників, які можуть його деструктувати, тільки за наявності щонайменше трьох умов: а) соціальної взаємодії людей (соціації); б) узгодженості людей стосовно меж дозволеного і недозволеного в спільній життєдіяльності, тобто визначення й визнання соціальних норм і приписів; в) упорядкування та усталеності мережі різних соціальних інститутів, груп, організацій тощо, які забезпечують упорядкованість спільної життєдіяльності.

Реалізація цих умов потребує та сприяє стабілізації суспільних відносин, тобто усталеному (рівноважному) стану соціальної структури суспільства і його нормальному функціонуванню.

Для з'ясування засад стабілізації суспільства необхідно враховувати такі його ознаки:

- складність структури суспільства як макросистеми, що складається із сукупності мезо-, та мікросистем, узгоджених певними соціальними відносинами й спільною метою;
- поліфункціональність суспільства в цілому та сукупності підсистем, завдяки яким воно досягає суспільних цілей;
- підпорядкованість індивідуацій (дій окремих індивідів) сумісним соціальним діям соціальних груп та спільнот, тобто соціаціям, для досягнення суспільних інтересів;
- інституційність суспільства, тобто наявність у ньому “соціальних інститутів як гомогенних та стійких зразків поведінки” (Т. Парсонс), які забезпечують усталені форми відносин між індивідами, групами та спільнотами, що ґрунтуються на санкціях, тобто на таких способах поведінки і формах відносин, які не просто існують, а сприймаються індивідами як такі, що “мусять існувати, тобто вочевидь містять у собі нормативний елемент” [10, с. 137];
- наявність домінуючих суспільних цінностей, моральних та правових, які інтеріоризуються більшістю людей і становлять основу для формування суспільних відносин у різних сферах суспільного життя, забезпечують здійснення індивідами та соціальними групами раціональної поведінки, що спрямовується на досягнення індивідуальних, групових і суспільних цілей.

Отже, характерні особливості, ознаки та умови функціонування суспільства, які окреслено на основі систематизації різних підходів до тлумачення його сутності як багатовимірного феномену, а також обґрунтовані нами наукові ідеї щодо соціальної структури правової

системи та її соціального механізму [11] створюють підстави для визначення *соціально-правових регуляторів процесу його стабілізації та утримання його стабільного стану.*

1. Узгодження соціальних інтересів суб'єктів соціально-правових відносин: громадян, їх об'єднань і держави різними способами, шляхами та методами (угодами, умовами, домовленостями, рішеннями, постановами, договорами, резолюціями, погодженнями, переговорами тощо) на основі спільно визначених і загальноновизнаних соціальних норм. Як слушно підкреслюють О. Донцов та О. Перелигіна у своїй праці “Соціальна стабільність: від психології до політики”, інтереси особистості як суб'єкта стабільності в соціальному просторі полягають у дотриманні конституційних прав і свобод; особистій безпеці; підвищенні якості й рівня життя; фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку; інтереси суспільства (об'єднань людей) включають у себе посилення демократії, досягнення підтримки суспільної згоди, підвищення творчої та перетворювальної активності населення, реалізацію його духовного потенціалу; інтереси держави полягають у захисті конституційного ладу, суверенітету та цілісності країни, установленні соціальної, політичної та економічної стабільності, розвитку міжнародної співпраці на основі партнерства й миру, забезпеченні стабільності світових та геополітичних і фінансових проблем [1].

2. Солідаризація суб'єктів соціально-правових відносин навколо ідеї домінування в суспільстві Права, яке втілюється в Конституції як найважливішому суспільному Законі, та законодавства, що ухвалюється на її основі для здійснення спільної життєдіяльності. Особливість цього регулятора полягає в тому, що в ньому одночасно фокусуються дві суспільні цінності: солідарність і право.

Як зазначав Е. Дюркгейм у праці “Про суспільний поділ праці”, суспільна солідарність – чисто моральне явище, яке не піддається ні точному спостереженню, ні особливо вимірюванню. Тому для того, щоб здійснити її класифікацію, треба замінити внутрішній, непомітний її факт зовнішнім, який символізує його, та вивчити перший за допомогою другого [12, с. 65]. Таким видимим фактом, тобто символом солідарності, вчений називав право. Він зазначав, що соціальна солідарність, незважаючи на свій нематеріальний характер, не залишається в потенційному стані, а виявляє свою присутність видимими діями, вона досить сильно зближує людей, сприяє посиленню їх взаємозв'язків.

Чим більше солідаризовані члени суспільства, тим більше вони підтримують різноманітні відносини як один з одним, так і з групою в цілому. З іншого боку, кількість цих відносин пропорційна кількості юридичних правил, які їх визначають. “Дійсно, – писав Е. Дюркгейм, – соціальне життя всюди, де воно довго існує, неминуче прагне набути певної форми й організуватися, і право – не що інше, як сама ця організація в її найбільш усталеному та точному виразі. Життя суспільства не може розповсюджуватися до якоїсь точки без того, щоб юридичне

життя не досягло того самого пункту” [12, с. 65–66]. Погоджуючись з Е. Дюркгеймом стосовно того, що солідарність реалізується через право й завдяки йому, ми можемо бути переконаними в тому, що ці дві цінності у взаємопроникненні та взаємовиразі є важливим регулятором підтримки порядку в суспільстві та його стабільності.

3. Підтримка суб'єктами соціально-правових відносин усталеності (соціальної статичності) соціальної структури правової системи для забезпечення виконання нею своїх основних соціальних функцій: адаптаційної, інструментальної або соціокультурної, експресивної, інтеграційної та соціально-нормативного контролю й удосконалення ефективності її діяльності за рахунок мобілізації внутрішніх резервів її структурних елементів. Роль правової системи та її структури в стабілізації суспільних відносин та підтримці стабільного стану суспільства визначається деякими її особливостями: вона значно відрізняється від, наприклад, економічної системи, де діє так звана “невидима рука ринку”, і їй, на відміну від останньої, *не властива стихійність і самовідтворення; її упорядкування є прерогативою держави* як головного суб'єкта соціально-правових відносин, який одночасно забезпечує установлений правовий порядок за допомогою спеціальних правозахисних і правоохоронних органів; ґрунтуючись на форматизованих соціально-правових відносинах, які структуруються на основі відносин у сфері праці та обміну послугами, вона *визначає ступінь дієздатності інших сфер і суспільства як макросистеми в цілому*; порівняно з іншими системами суспільства вона *має унікальні – правові (нормативно-законодавчі) регулятори суспільних відносин, які мають однакову силу впливу на всіх, без винятку, громадян, їх об'єднання та державу.* Означені властивості правової системи дають підстави говорити про те, що правова система має особливі можливості впливати на процеси упорядкування, підтримання й удосконалення суспільних відносин, тобто відігравати одну з головних ролей у їх стабілізації.

4. Створення суб'єктами соціально-правових відносин умов для соціальних змін (соціальної динаміки) структури правової системи за рахунок удосконалення внутрішніх та впливу зовнішніх чинників з метою досягнення її оптимальної моделі, яка буде сприяти збалансованості соціальних інтересів, соціальних норм і соціальних експектацій усіх суб'єктів соціально-правових відносин у всіх сферах суспільного життя.

Тут, звісно, мова йде не про те, щоб переструктурувати правову систему (її структура достатня й доцільна), але про те, щоб у її межах, відповідно до набутих людством суспільних і правових цінностей, внести відповідні корективи та соціальні зміни, зберігаючи її цілісність.

5. Здатність держави як суб'єкта соціально-правових відносин створити умови для акумуляції та гармонізації соціально-правових дій правоохоронних і правозахисних органів, громадян та їх об'єднань, а також усіх регулятивних чинників, зокрема права, правової культури, правової свідомості, форм соціального контролю, з метою збереження

соціальної структури правової системи та спрямування її впливу на наведення й підтримку правопорядку та покращення правового захисту всіх членів суспільства.

Висновки. Провідною метою практично кожного суспільства є збереження його стабільності, тобто такого стану, за якого його соціальна структура характеризується усталеністю, злагодженістю складових та елементів, здатністю виконувати свої функції й завдяки цьому тривалий час перебувати в стані рівноваги, тобто нейтралізувати екзогенні та ендогенні зміни, які відбуваються в ній під дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників.

На процес стабілізації суспільства значно впливають різноманітні чинники. Найважливішими з них є соціально-правові регулятори: узгодження суб'єктами (державою, громадянами та їх об'єднаннями) соціально-правових відносин своїх соціальних інтересів; їх солідаризація навколо ідеї домінування в суспільстві Права; створення ними умов для соціальних змін (соціальної динаміки) структури правової системи за рахунок удосконалення внутрішніх та впливу зовнішніх чинників з метою досягнення її оптимальної моделі, яка буде сприяти збалансованості соціальних інтересів, соціальних норм і соціальних експектацій; здатність держави створити умови для акумуляції та гармонізації соціально-правових дій правоохоронних і правозахисних органів, громадян та їх об'єднань на основі застосування таких регулятивних чинників, як право, правова культура, правова свідомість, форми соціального контролю, з метою збереження соціальної структури правової системи та стабілізації суспільства. Ці висновки дають нам можливість сформулювати новий погляд на правову систему суспільства, а саме розглядати її як *універсальний регулятор стабілізації суспільних відносин*, що розкриває подальші наукові перспективи для соціальної технології стабілізаційних процесів у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Донцов А. Социальная стабильность: от психологии до политики [Электронный ресурс] / А. Донцов, Е. Перельгина. – Режим доступа: <http://fictionbook.ru/static/banners/1/00/00/17/00001705.gif>.
2. Огаренко Т.О. Соціальна структура правової системи: концептуалізація поняття / Т.О. Огаренко // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. – Київ, 2009. – № 4. – С. 18–23.
3. Парсонс Т. Функциональная теория изменения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль: Тексты / под ред. В.И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 464–480.
4. Буров І.В. Стабільність / І.В. Буров // Соціологія політики: енцикл. словник / авт.-упоряд.: В.А. Полторац, О.В. Петров, А.В. Толстоухов. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 442 с.
5. Історія та теорія соціології: навч. посіб. / [автор-укл. С.Л. Катаєв]. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 196 с.
6. Бергер П.Л. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива: пер. с англ. / П.Л. Бергер; под ред. Г.С. Батыгина. – М.: Аспект Прогресс, 1996. – 168 с.

7. Кравченко А.И. Социология : учебник / А.И. Кравченко. – М. : Велби, 2003. – 536 с.
8. Бойченко І. Суспільство / І. Бойченко // Філософський енциклопедичний словник : довідкове видання / гол. ред. В.І. Шинкарук. – К. : Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. – С. 620–621.
9. Соціологія : підручник для студ. вищих навч. закл. / за ред. В.Г. Городянєнко. – К. : Академія, 2003. – 560 с. – (Альма-матер).
10. Парсонс Т. Прологомени к теории социальных институтов / Т. Парсонс // Человек и общество : хрестоматія / под ред. С.А. Макеєва. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 136–146.
11. Огаренко Т.О. Системоутворюючий соціальний механізм правової сфери: гносеологічний аспект / Т.О. Огаренко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х. : Видавничий центр Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2009. – № 881. – Вип. 24. – С. 117–122.
12. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. и послесловие А.Б. Гофмана. – М. : Наука, 1990. – 575 с. – (Социологическое наследие).

Огаренко Т.А. Стабилизация общества как результат урегулирования социально-правовых отношений

В статье рассмотрены основные подходы к пониманию общества и стабильности как состояния сбалансированности и устойчивости общественных отношений. Обоснована ведущая роль социально-правовых отношений в стабилизации общества, определены социально-правовые регуляторы этого процесса.

Ключевые слова: общество, система, структура, стабильность, стабилизация, социально-правовые отношения, социально-правовые регуляторы, солидаризация, правовая идея.

Ogarenko T.O. Stability of the Society as a Result of Regulated Social-Legal Relations

Main approaches in understanding of the society and stability as the condition of balance and resistance in social relations are viewed in the article. The leading role of social legal relations in the process of the society stabilization is grounded and social legal regulators of this process are defined.

Key words: society, system, structure, stability, stabilization, social-legal relations, social-legal regulators, solidarization, legal idea.

Надійшла в редакцію 18 вересня 2011 року